

Написане мишається

**ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921–1949 роки)***

1922 рік

№ 31

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

Наін. 7–X–22. Вечір.

Сьогодні я задоволений собою: писав 8 годин, обдумував 2, а разом 10. Коли б так попрацював місяців два без перерви, я б скінчив свою роботу. Але де ж можливо без перерви так робити. Я працюю по-справжньому тільки 6 днів та й то з різними одхиланнями то на те, то на інше.

Надюжонок¹, ты, пожалуйста, не выдумывай глупостей с от'ездом, не подталкивай меня под руку, не гони. А сиди спокойно и сбрасывай свои 1½ пуда. Понимаешь? А когда сбросишь, надо же будет и пожить в свое удовольствие, а не в обязанность. Вот, пока ты сбросишь, я, может, кончу работу. А к тому времени, может, и подбагаатеет немножко, и все уж отдохнёт. Куда, зачем тебе спешить? По пирожным соскучилась? Так ешь их тут, если уж за этим дело стало! Эх, ты, я тебе уж задам!

А ти, дьонка-поганка, чого дозволяєш їй такі дурниці вигадувати? Краще б мені листи писали. А то сьогодні ждав-ждав на пошту та й не дождався нічого.

Чи Мар[куш]ка продав долари?² А як продав чеш[ські] корони, що за машинку? Адже тепер вона 69-70! Напиши мені про це неодмінно, дуже цікаво.

Сьогодні вдруге не було дощу за цілий день, навіть хвилин на 20 сонечко визирнуло. Я забрів через це аж у другий Bezirk³, у ліс. А в лісі ні душі, тихо, урочисто. Зустрівся з ланями. Вони лежали й кротостно дивились на мене, як я йшов по дорозі. Потім злякались мого руху за хусткою, схопились на ноги й зникли.

Моя покоївка береться шукати хатинку або віллу. Після її балу в горах вона спочуває себе спокійнішою. Та й я не підтримую її "поетичних" розмов і наші балачки зійшли на більш реальний ґрунт. Нехай шукає, як дійсно знайдеться що-неб[удь] підходяще, а на той час і гроші, може, десь візьмуться, то заберемось сюди на довше. Коли не самому та поменьше картоплі, то тут може бути з деяких боків і добре. Обнімаю міцно.

В.

[Листівка].

№ 32

Розалія Яківна – Володимир Кирилович

[Берлін – Гайн]

7–X–22

Дітонько, з одержанням американських грошей справа стоїть так. Мені видати без нотаріально засвідченого твого листа не можуть. Я пошлю тобі чеки, на яких ти мусиш підписатись і підписи засвідчить або у Burgermeister'a¹, або в поліції, або в Steueramt'i², і вислати на ім'я банку з листом (все це і лист я тобі

* Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – № 1, 2.

пришлю). Довідайся, чи є у вас там хоч одна з вищезазначених інституцій? Коли нема – напиши. В кожному разі ця справа залагодиться без твого приїзду, уви! Позвоню ще Мир [далі слово забито штемпелем] і порозуміюся, може йому просто можна буде по твоїй доверенності одержати гроши. Твій підпис, що ти залишив, не можна використати. Цілую.

[Листівка].

№ 33

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

8–X–22. Вечір.

Дякую тобі, моя Кроха дорога, за твої листи. От так одчиняється віконечко в той світ, відсутність якого я так відчуваю, і стає легше, затишніше, бадьоріше. От я вже такий зтомлений-зтомлений (а ще й 9 год[ин] немає), а подумую, що, може, завтра буде від тебе лист, і хочеться посміхнутись. Дитинко, що ж би ти сказала, коли б у тебе була моя “різноманітність”? Я бачу тільки одну людину в день на ½ години (три рази: 1 раз на ¼ год[ини], або хвилин 20 і 2 рази по 5 хв[илин]). Оце й усе: гори все ті самі, дороги – ті самі, таблички на поворотах ті самі. Бійся бога й не жалійся.

Дуже радий, що з поворотом Надюжонка до Москви питання у вас стоїть розумно. Хай Надя напише Єв[генії] Алекс[андрівні]¹, що лікарі не відпускають її, приписують лишатись. А коли пустять, абсолютно невідомо. Та й кінець.

Я все більш та більш думаю про те, де ми будемо жить. Страшенно хочеться мати своє пристановище. Навіть тут уже згодився б щось купити аби було що і за що. Але ж у нас уже нічого немає? Правда? А з Америки щось не хапаються висилати. З Аркіною² роби як знайдеш кращим. Справді, нехай усе улаштує, тоді й можна оформить.

Ал[ександрі] Вл[адимирівні]³ завтра напишу картку.

Новому своєму знайомому я написав і тільки сьогодні одержав відповідь. 15–16 буде операція. Мик[ита] Юх[имович]⁴ згожується відпустити його жінку на тиждень до Берл[іна]. Більш нічого не пише.

Письмо у нової машинки хороше. А бідна мала кроха не ревнує?⁵ От тільки, справді, шкода, що знаків немає. Треба зробити, хоч це й морока. Треба, бо ці знаки, виставляння їх рукою багато часу забіратиме. А [далі кілька слів забито штемпелем] чи ти пробувала Ї і Є робити, комбінувати? (і з “а Є = С + -). Спробуй і пришли мені. Ой, зтомлений і хочу спати. Уже біля 9-ти. [На цій сторінці навколо тексту дописано]: Коли укр[аїнських] літер Є і Ї не можна скомбінувати, то конче треба зробити разом з знаками виклику й запитання. Неодмінно! Так, як у малої зроблено було потім. І щоб велике Є було теж! [Над текстом першої сторінки в перевернутому вигляді дописано]: А як Шміт і “Закон”⁶ І Konstantin⁷? Чи Сірий поїхав і куди⁸, в Варшаву чи в Відень?

[Листівка].

№ 34

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

9–X–22

Дорога моя, ясна Дитина!

Дякую тобі за всі прекрасні твої листи, за те, що працюєш, за те, що бадьорий! Знаю, як тяжко тобі повинно бути в такій абсолютній самоті і з захопленням і здивованням дивлюсь на тебе.

Але, як це не дивно, мені, коли я думаю, що так само опинюся сама для роботи, не здається це неможливим. Всі дрібниці, що обсідають тут, в великому місті, людину, як мухи-кусачки, не дають скупчитись увазі. Але ж, на жаль, і ти не можеш увільнитись від думок. А як це зробити – не можу поради дати. Коли б ти міг відгоняти їх, не підпускати до себе... Чи ти можеш?

Вчора одіслала тобі листа з чеками, може завтра вже матиму відповідь? Я навмисно не пишу тобі за всі дрібні справи, бо це ж зайве одхилення від роботи? Серце моє кохане, ніжність ти моя! Я б хотіла бути такою дужою, щоб взяти тебе на руки й пронести скрізь всю дріб'язковість і неприємність життя. І, дивно, іноді здається мені, що я буду сильною.

Справ у нас багато, щодня з ранку до вечера ми, як заведені – пишемо, читаємо, бігаємо, варимо, спимо і знову. Здається, я ще ніколи не почувала себе такою занятою, просто нема хвилини вільної. І це добре, бо це не дає можливості тужити, киснуть. Коли я іноді жаліюсь тобі, то це тільки тому, що хочу бути завжди з тобою, але не тому, щоб чекати від тебе заспокоюючих слів, вони не потрібні, бо настрої ці в мене минають як блискавки і залежать від втоми, або подібних же дрібниць.

Навпаки, хоч наше матерьяльне становище, завдяки ріжним обставинам, і зовсім не блискучо, але тепер, більше, ніж коли-небудь, я певна, що ми вийдемо в люди, і матимемо всі добрі умови до життя і праці. Тільки трохи терпіння.

Вчора, знову, бачилась з Алексієвим¹. Ефрон² мав сердечний припадок і ми не могли з ним вчора побачитись, тому й грошей ще не одержала. Мабуть, завтра. У дядька Василя³ захворіла жінка, що повернула з Буковини, і він в Берл[іні] не буває; а як тільки приїде – позвонить мені. З Ореншт[айном]⁴ я за гроши не балакала. Сірий з Б[ерліна] поїхав, кудя – не знаю. Запитаю Олесь⁵, як вдасться зустріти завтра.

З Гамбуру повернули 10 долярів. Я их берегтиму, як око.

Сьогодні від Сербиненка⁶ прийшли 25000 м[арок]. Злякався, мабуть, голубчик. Я думала, чи приймати, але рішила, що треба, бо це ж наши гроши, а що це є останні – він не пише. Проте, коли ти будеш цим невдоволений, я одішлю. Прохав він підтвердження про одержання.

Вчора Надюжа була у Марк[уші] і він прохав переказати тобі, що одержав від Думбадзе листа⁷, дуже гарного, в якому той пише, що скоро, скоріше, ніж ми гадаємо, справа з грошима закінчиться на добре, і ми зможемо розпочати працю. Зараз звонила йому, але немає у Ладижнікова⁸. А, як тобі це подобається?! Коли він вже написав, після 8 місячної мовчанки, то, мабуть, є вже щось конкретне. Ех, коли б швидче!

Далінда звонив⁹, питає за те, як тобі йдеться. Я не вдержалась і запитала за справи. Він відповів трохи невдоволено, що коли б щось прийшло з Амер[ики], він зараз же б сповістив.

Прохав переказати тобі, щоб ти з вічливості не писав йому, що він розуміє, як мало у тебе вільного часу. Адреса його: Karlsbaderstralse, 1. Berlin.

З Шмитом балакала. Він теж згожується, що "Закон" треба забрати, але прохав ще почекати до середи. Я чекаю, а там звонитиму.

Переслала б тобі переклад "Кумедії з Костем"¹⁰ та не хочу одхилити від роботи. Порадь, дитинко, чи перекладати імена хлопців? Я гадаю, що – ні, бо англ[ійські] же не перекладаються, а Семка замість Семенця звучить грубо. Потім, як перекласти "лановий"? Як підзаголовок? Комедія с Костей звучить погано, краще Происшествие, або История.

Тільки що звонив Марк. У його лишилось 300 чешск[их] кор[он]. Обміняв він за день до твого від'їзду по 44 500. Не дуже то нам в цьому смислі йдеться, але нічого не зробиш, всі ознаки були за те, що долар впаде, і ніхто тут не винний. Не треба тим дуже журитись, бо ніколи не відомо, що добре, може це й добре. От М[арк] прохав тобі переказати, що йому звонив Далінда і казав, що з дня на день чекає грошей за статтю, і ще, що "Кол-Нідре"¹¹ надзвичайно сподобалась і буде принята на виїмково-добрих умовах, що довірені люди Далінди дуже добре повели справу і що ти швидко одержиш велику суму грошей! Що міг би й зараз мати, але вони навмисно не гнали справу, щоб виробити кращі умови. Значить, все буде добре. Правда?!

Спішу кінчати листа.

Цілую мого єдиного і бажаю сил. М[арк] обіцяє завтра написати.

Твоя Р[оза].

№ 35

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

10–X–22

Мої дорогі поганки!

Спасибі, що улаштували з чеками так, що ніякої мороки немає. Адже не треба завіряти мого підпису у поліції чи деінде? Ти, Кохонько, нічого не пишеш з приводу цього в цьому листі. Боюсь, що пошлю з незавіреними підписами, і вийде непорозуміння.

Тільки що принесли посилки від вас. Ще всього не встиг роздивитись, але бачив ковбасу! Ви – геніяльнички, розумієте ви це?! Дякую страшенно! А я вчора хотів купити хоч якої-небудь ковбаси і в крамничці не було нічого. Це мені вистарчить, мабуть, аж до від'їзду. Думаю, що на 1/XI буду вже дома. Головне, підготую все в обдуманню, а потім дома буду обробляти. Правда? А безумно хочеться додому. Та не можна ще, треба взяти себе в руки. Міцно-міцно взяти й не хникати. Чуєте? Вам же краще ніж мені.

Обнімаю Вас.

В.

Ввечері напишу більше.

[Листівка].

№ 36

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

10–X–22. Вечір.

Ну, от, я повечеряю і тепер буду з вами балакати. Не вечеря, а просто чревоугодіє було та й годі! І уявіть собі, сьогодні (наче для підкреслення ковбаси) подали... варену, в мундирі картоплю з рольмопсом¹, та й не мопсом, а жалюгідним мопсеням-цуценям! З ввічливості до покоївки, з пошани до Кохи я з'їв і цуценя і дві картоплини. Після того з побожностю і відповідною урочистістю взявся за "найкращу в світі птицю". А вона ще до того й чудесно зроблена, така мила, засоромлено-рожевенька! А потім того випив склянку чаю з грудочками і почуваю себе наче... в Zehlendorf'і.

А чи не комічно, чи не сумно навіть, що в центрі Європи, в культурній країні ми віддаємо стільки уваги їжі? А мусить чоловік. Особливо німецький чоловік. Вони, дійсно, бідні; вони, здається, й досі в блокаді. Питання їжі у них на першому місці (у середняка, не в шібера²). Коли зрівняти з тим, як колись німці годували в пансіонах, то, дійсно, сум бере. Ви, власне, не можете конкретно собі уявити, що, як і скільки мені дають. Я дома підняв би такий гармидер, що ти, дитинча моє, тільки б за голову бралась. А тут кому гармидер зробиш?

Взагалі, мушу сказати, що багатенько всяких неприємних дрібничок доводиться терпіти, яких дома чоловік абсолютно терпіть не хоче. І головне, що це ж його не навчає, не робить кротостним, приїде й знову буде вередувати і не терпіть.

Ну, а тут зате так дякує за посилку, як дома й за десять не дякував би. Щось подібне до тюремної психології, як і все, правда, моє життя страшенно подібне до тюремного. Наприклад, я ще ні разу ввечері після 4-ої год[ини] дня не був надворі. До 1-ої виходив разів зо два. (Вроді в тюрмі на допит вранці беруть, але ввечері ніколи й нікуди). Так само бачу тільки одну людину – надзирателя, себто покоївку. Начальника тюрми вже днів з 7 не бачив. Але моя тюрма страшенно строга: цілковита одиночка, ніхто на побачення не приходять, нема з ким перестукуватись і тільки один раз була "передача" (сьогодняшня посилка).

Ні, такий уже зтомлений, що не можу далі писати. Я ж встаю о 7-ій, а прокидаюся о 6-ій. А сьогодні побив рекорд, годин 11 працював. Мушу йти в ліжку. Лягти, витягти ноги, уєритись і почувати, як сон уже пальцями по тілі мацає!

11–X. Ранок.

В нашому пансіоні міністерська криза. Стара покоївка відходить, а нової ще немає та й невідомо, чи буде, бо, виявляється, хазяйка така скупа, що її знають на всю околицю й ніхто не хоче йти до неї на службу. (От ще чим пояснюється мій строгий режим!) Коли не буде покоївки, то, розуміється, піду і я. А шкода, бо, незважаючи на всі інші дефекти, тут є два великі плюси: 1) тиша, 2) ясна, тепла, затишна кімната, до якої я вже звик. Ну, та, може, якимось воно ще улаштується.

Коха, ти мені не відповідаєш на деякі мої конкретні запитання. Чи забуваєш, чи уникаєш. Отже, будь ласка, відповій:

1) Чи робите ви собі вштрикнення? 2) Чи ти їси як слід і по конституції? 3) Чи ходите щодня на прохід, “дихати”? 4) Чи спиш ти тепер досить; поправила сон свій?

Потім такі:

5) Як М[арк] Гр[игорович] заплатив за машинку? 6) Що з 20 доларами? 7) Чи балакала з Крелями з приводу помешкання і Wohnungsamt'a? 8) Чи можна зробити укр[аїнські] літери й знаки в новій машині? 9) Як можна, то коли це буде зроблено? 10) Адреса Далінди. 11) Шміт і “Закон”. 12) Чи взято гроші в Оренштайна? 13) Чи М[арк] Гр[игорович] зробив що-небудь з “Законом” з якимись руськими акторами?

Ще в мене були деякі питання, але забув. Та й покоївка, що прибірає, заважає. Я, щоб уникнути з нею занадто довгих балачок, пишу листи під час прибирання. Вона вже знаходить, що я – ідеально “treu und fleissig”⁴ і що вона хотіла б мати такого чоловіка. Я по щирості не ражу їй бажати собі такої біди.

Що мене ще тут пригнічує, так це неточність в цьому домі. Півранку віднімають у мене то на чекання сніданку, то на прибирання!

Ти питаєш мене, як я себе почував у неділю. Поганенько. Але цей стан мій досить нормальний, так що я тих днів і не одмічаю. А щодо соняшних днів, то нічого про них не чув тут. А у вас хіба бувають і такі дні, без дощу, без туманів? Ну, тут це – роскш. Загрожує мій надзиратель, що хутко буде сніг. Я щось не вірю. Хіба що тоді як поїду звідси. Але мені вже все одно, аби працювалось. А поки що – нічого. Значить, мета досягається. Я ж не за соняшними днями приїхав сюди?

Ну, хай вам обом буде веселенько, спокійно й бадьоро! “Надзиратель” приніс мені газетку і я жажнувся: долар 3000 марок! Ну-ну! З горя іду на прохід. Обнімаю! [На другій сторінці над текстом у перевернутому вигляді дописано]: А цукерки які знамениті! Треба частіше виїзжати з дому!

№ 37

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

12-X-22

Моє дитинча, безмежно дороге! Дякую тобі за тебе! Дякую за хороші звістки. Хочеться вірити, що вони таки справдяться, хочеться спочинуть од дрібничок, нам обом спочинуть. Але чи буде так? В кожному разі, “аби Бог дав здоров'я” як той казав.

Працюється мені поки що добре, голубі моя. Останні дні просто таки... удовлетворительно. І, здається, нема перевтоми. Коли так буде йти далі, то ради бога, не кличте мене додому, а винесіть постанову, щоб я не приїжджав, не скінчивши роботи. А це може бути, коли я від цього дня ще місяць буду працювати так, як останні дні. Мені дуже хочеться тут скінчити. Це вийде цільно, в гарячці; а дома буду вже оброблять. І треба спішити, бо, коли, справді, Думбадзе хутко матиме гроші й можна приступати до справи, то треба, щоб моя робота була вся готова, хоч начорно, але вся. Я не хочу ні про що думати, не зважати на мої дрібниці, тільки робота! І одного благаю: видержати, мати сили на таку роботу. Тому щодня неодмінно 2 год. хожу в ліс, яка б ні була погода. Стараюсь їсти як слід і спати. От це й усе, чого я вимагаю від своєї обстановки, та ще щоб тепло було під час роботи. (А у нас в помешканні холодно? Признайся!)

Сьогодні мені украли кілька годин ріжні влади тутешні. Треба було йти на поліцію аж униз, 1 ½ год[ини] пішло на це!

“Кумедію з Костем” пришли мені на перегляд. Я так не випущу.

Розуміється, гроші від Серб[иненка] треба взяти. Але ти офіційно повідом його, що ти за мене приняла, та й годі. Хоче підмазатись? Еге, голубе!

Цілую тебе й твої дорогі лапи. [Навколо тексту дописано]: А Надюжонка шльопаю й цілую.

В.

Імена хлопців не перекладати.

[Листівка].

№ 38

Розалія Яківна – Володимиру Кириловичу

[Берлін – Гайн]

12–X–22

Дітонько, ти мене дуже засмутив своїм висновком, що засвідчувати підпису на чеках не треба. Мені здалось, що я дуже виразно написала тобі все, що необхідно зробити, але, може, це дійсно моя вина, що не повторила цього в листі, а тільки в картці.

Нічого тепер не зробиш, будемо чекати, коли, може, справді банк задовольниться таким твоїм підписом, а як ні – то напише сам по собі, мені ж йти до них за поясненнями вважаю недоцільним.

Тільки ти не хвилюйся і не сердься, добре?

Я вже на більшість твоїх запитань відповіла.

20 доларів М[арк] віддає не розмінними. У його ще лишилось 300 чешськ[их] кор[он] і віддає мені ще 5000 м[арок]. Рахунок обіцяє написати.

З Крелямі балакала, але про Wohnungsamt не було потреби поки що згадувати, вони поводитись дуже коректно. Якщо хочеш – побалакаю. Нічого, крім п'яніно, вони у нас не збираються отнімати.

Літери зробити можна, але це досить важко, одбере 3 тижні і коштуватиме тисячу мар[ок]. Зробити можна лише викинувши якісь инчі літери, і треба підібрати так, щоб обидві літери, що замінюються, прийшлися на один стерженьок. Посилаю тобі клавіатуру так, як вона розположена на машинці. Чотири ряди клавіш. Кожна клавіша дає дві літери, а не три, як в малій. Можна було б замінити §, № і %, але тоді прийдеться переробляти цілих 3 стержня, що значно дорожче буде і довше. Але нічого не зробиш, як треба, то треба. Ти подумай і напиши. Добре? Шміту я звонитиму зараз і напишу. З “Законом”, здається, ще не зроблено, але напевно не знаю.

Вштрикнення робимо. Гімнастику теж. По конст[итуції]. Їм не цілком, але з сьогодні буду!! Ходимо щодня, але не завжди в ліс. Сплю зараз добре, перші дні спала погано. Почуваю себе бадьоро. Над[я] їздить щодня в Charite', де її примушують потіти і масують до синців, але обіцяють, що швидко схудне.

З Амер[ики] прийшов лист. Посилаю, щоб ти відповів. Звонитиму Луговенкові¹.

Аркіна прислала листа з проханням німецького тексту “Брехні” ще для одного театру, де діректріса, вона ж і примадонна, сама хоче прочитати п'єсу. Пошлю. Це для Копенгагена.

Обнімаю, дорогого. Спішу дуже.

Н[адя] чекає на листа.

Твоя Р[оза].

[Іншим почерком дописано]: Вечка дорогої.

Н[адя].

Мій бідний, мій прекрасний, єдиний!

Ти в тюрмі, сам-сам і навіть пожалітись не можеш, і мені написати не можеш, як слід! Минають дні за днями, а твої товариши не з'являються на побачення, і неначе забули за тебе?! Але, правда ж, вони не забули. Немає тої хвилини, щоб вони не думали за тебе, не тяглися до тебе всіма силами, але... не можна! І це, дійсно, не можна.

Я певна, що ти не міг би так працювати вдома, як там, але те, чого ти там осягаєш – колосально – 11 годин – це вже рекорд! Чи не забагато це?

Дітонько, не зловживай, ради бога, і бережи себе.

З того, що в крамничці не можна знайти ковбаси, я роблю висновок, що ти голодаєш і мені страшно за тебе, бо при такій праці ти ж повинен витратити стільки енергії, що необхідно інтенсивне годування. А у тебе ані яєць, ані молока нема?! Кроха мій, бідний.

Коли ти будеш вдома, я вже все робитиму, щоб ти був задоволений.

Ми виробимо конституцію, відповідну для твоєї роботи, будемо строго додержуватись її, а все, що буде треба тобі робити в Берліні, робитиму я. Обіцяю тобі ніколи не кривитись і балакати по телефону стільки, скільки буде треба. А ти покликайся на моє слово! Добре?

У всякої людини можуть бути хвилини безволля, а я до них маю нахил, адже мені треба нагадувати про мої обіцянки, спокійно і твердо.

Тепер мені приходить багато бігати, балакати, уструювати, і це не так вже важко, чому ж я не можу цього робити, коли ти вдома?

Ефрон хворий. Чекаю від Алексієва повідомлення, коли він зможе прийняти нас.

“Закон” мені Шміт вислав. Сьогодні шукатиму Муромцева¹ і передам йому для Константина.

Моя головна хиба це – повільність. Не вистарчає темпераменту, щоб все робити швидко, але з твоєю допомогою, гадаю, це виправиться. Я ж ніколи не брешу, а раніше, здавалось, це був мій органічний дефект.

З Над[ею] у нас дуже добрі відносини, її кротість продовжується. Вся вона м'яка, лагідна, уважна, навіть дивна. Коли я починаю хвилюватись через різні дрібні й не дрібні причини, вона заспокоює мене, твердо і уважно каже, що, властиво, нема чого. І це ділає. До тебе вона ставиться з такою ніжністю, що зворушує мене.

Якось був у нас Терпило². Він говорив про тебе, про твій вплив на українство в таких виразах, що я вся сияла, не могла стриматись. Н[аді] він сказав: деякі люди швидко звикають до краси і може не розуміють щастя жити в домі В[инничен]ка.

Він мене зовсім зворушив, і хоч він і хитрий взагалі, але це, що він казав, було цілком щиро.

“Коли В[инниченко] скаже: “Ідіть” – всі пійдуть, бо на Укр[аїні] немає людини, якій би так вірили, як йому”.

Я всім своїм іством знаю, що це правда. І ти це знаєш.

Коли ти прийдеш додому, ми нікому про це не скажемо. Будемо жити самі з пару днів, або й більше. Так, мій Кроха?

Тепер скоро наші справи покращають, і все буде добре. Властиво й зараз не зле, але буде цілком добре і ти не думатимеш про гроші.

З перепискою у нас неважно стоїть справа. Ладижніков запропонував 16 м[арок] за сторінку, і я хочу відмовитись, бо студенти беруть 25 м[арок]. Це гидота з їхнього боку. За такі гроші навіть машинку шкода бити.

Хочу спитати у Дякової³ або десь ще.

Вчора М[арк] обіцяв приїхати до нас і обманув. Наша маленька машинка, образившись на увагу до великої, застрайкувала, а я вчора не могла її одвести до лікаря.

От, все тобі розповіла. Тепер піду одягатись, поїду в місто, одвезу машинку, підемо з Н[адею] до зубного лікаря, а потім до Ал[ександри] Вл[адимирівни]. Вона дуже прохала нас. Леночка⁴ частенько звонить і питає за тебе, прохала кланятись дуже-дуже. Чи написав ти їй.

Я рада, що приїде чоловік Ін[ни]с⁵. Я пробувала звонити (до твого листа), але № тел[ефону] не правильний. Звонила тричі.

Прощай, моя ти радість!

Не турбуйся за нас. Ми міцно тримаємо себе в руках і чекатимем...

Хай і ти так само.

Коли ти приїдеш, вже всі дерева облітять. І зараз вже зовсім лисі.

Вчора були у дядька Хоми⁶, так сумно-сумно було. Згадувалась наша остання прогулка; тихо.

Хай тобі буде добре, дитинко. Напиши, чого б тобі прислати?

Чи маєш масло? Чи досить хліба?

Кожен твій лист – велика радість.

Знай це і пиши.

Цілую очи твої і руки.

Р[оза].

№ 40

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

[13–X–22]

От вона наша нова красуня-машинка. Вчора привіз Марк. Вигляд дуже гарний і майже те саме розположення, що й стара, тому легко писати. Чи міцна – не знаю, бо нічого в цьому не розумію. В кожному разі маю завдання виробити на ній її вартість впродовж цього року. Чи ж вдасться. На жаль, нема знаків запитання й виклику і не знаю, чи можна зробити чи ні. Вчора не встигла роздивитись як слід, але завтра побачу М[арка] і запитаю, де її куповано, піду туди і буду балакати за те, щоб зробили невистарчаючи літери. “ДАЙ БОЖЕ ЗДОРОВЛЯ КОРОВІ” хочеться мені сказати при цій нагоді.

[Далі – інший шрифт]:

А то вже знову маленька, мила, терпляча кроха, яка так багато працювала на своєму життю. Вона здається зовсім немовлятком в порівнянні з великим, виразним, важким будівництвом, яким являється нова. Як ти й сам бачиш, мій Дім, у цієї літери далеко меньчі і не серйозні, але у НОВОЇ – надзвичайно поважні.

Ходить вона дуже легко і стукає м'яко, зовсім инакше, ніж маленька.

[Без дати, датовано за поштовим штемпелем. Набрано на машинці різним шрифтом].

№ 41

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

13–X–22

Трохи-трохи вчора не порвав дипломатичних відносин з Riesengebirge. Тутешній Gemeindesteueramt¹ заявив, що я маю платити steuer^у² 200 % за помешкання! Уяви собі. Себто 4000-3000 самого steuer^у в місяць! Я обурився і сказав своїм господарям, що мушу виїхати. Вони звернулись в amt³ і там вияснили їм, що я ж Berliner Kinde⁴, що я живу в Німеччині, плачу steuer^у і т. д., я не американець, не француз, не waluta-schwein⁵. І добились, що amt вважатиме мене за Berliner Kinde^а і ніякого steuer^у не візьме. Тільки я мушу подати заяву.

От така вчора вийшла буря. Загубив години 4-5 на цю історію. Зате сьогодні тут такий туман з дощем, що [далі написано на лицевій стороні листівки] аж “надзиратель” мій плюється. А я не плююся, а тільки мені наплювать. Аби працювалось, аби цей туман не пригнітив моєї машинки (мозку)! Addio⁶, карапузи!

В.

Тютюну! Ради бога, тютюну! Дві пачки!

А посилок більше не треба. Я зовсім легко можу обійтись. А це вам морока та й коштує ж напевне немало. Необхідне я можу купити тут усе. А більш нічого не треба.

Ну й туманчик же, я вам скажу! Ну-ну!

[На лицевій стороні зображення якогось поселення в Riesengebirge, але текст частково записаний і не читається].

№ 42

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

14-X-22

Дітонько, ти таки добився, що тобі не треба легалізувати підпису. Тепер прошу розписатись на чеках (на лівій стороні, поперек), але не вдовж (подано графічне зображення місця підпису) і прислати вже мені, тоді я зможу гроши просто одержати. Хотілося б мені покінчити з цією справою, тому прошу прислати чеки якомога швидче. Обов'язково рекомендованим листом.

Зараз поїдемо додому після цілого ранку біганини в місті. Маленька машинка полагоджена і хазяїн майстерні запропонував її купити, дає 20000, я дуже задоволена, бо це ознака того, що вона дуже добра.

Мені б хотілося написати тобі, але зараз у Ашінгера¹ такий стукіт, що заболіває голова і думки кам'яніють, вроді, як сльози в чийсь віршах. Може від того, що вчора приїхали [слово нерозбірливе] від Ал[ександри] Вл[адимирівни] після 12-тої, повні хвилювання від американськ[их] відомостей, а сьогодні о 9 вже вийшли з дому, але моя голова, яка весь час поводилась дуже гарно, раптом зрадила і заболіла.

Але зараз додому і все пройде.

Дітонько, добре було б, щоб ти написав Симовичу². У його дружина хвора тяжко, і він, бідний, сидить вдома.

Я себе тепер почуваю далеко спокійніше, ніж раніше, і сплю і радію від сонця (а сьогодні сонечко!) і взагалі, все входить в норму і навіть твоя відсутність не примушує серце зтискуватись. Але це від того, мабуть, що є певність, що як тільки ти схочеш – ти будеш тут!! Але це ще не швидко.

[Між рядками]: Обнімаю!

Твоя Р[оза].

[Листівка написана олівцем].

№ 43

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

[Жовтень 1922 р.]

Дорога моя, ясна дитинка, посилаю тобі для підпису чеки. Я не написала листа своєю рукою, бо вони (чиновники) обсталяють все такими формальностями, що я все боюсь. І пошли їм листа просто в банк, щоб вони бачили, що я не збрехала і ти, дійсно, в горах.

Я запитала, чи не могла б я одержати листа від тебе, з підписаними чеками, і принести його в банк, але мені відповіли, що це не зручно, треба, щоб листа було одержано по пошті.

Мені дуже шкода, що так багато тобі буде з тим морокі, але нічого не вдієш!

Сьогодні неділя, ясний день, а у нас настрої тяжкий. У Н[аді] болить голова, дуже (вона бачила сьогодні вночі еротичний сон! І це від того). А я пригнічена, хочеться пожалітись тобі, притулиться головою до рук і скиглити...

Але це – нічого, обійдеться. Чомусь мені здається, що й тобі сьогодні недобре. Коли б я помилилась! Коли б ти, мій єдиний, був бадьорий!

От, соромно зробилось, що я невдоволена, мені ж так добре в порівнянні з тобою.

Кроха мій, з солодким болем, ніжністю і надією цілую твої зтомлені, безмежно дорогі мені, руки. Не знаю слів, не вмію сказати тобі, як повна тобою моя душа. Як все оживає, ясніє, молодшає від одної думки про тебе!

Як ти спиш, дитинко? Скільки годин? Як почуваш себе фізично? Як шлунок? Мені ж все це треба знати!.. Ти не сердься на мене за такий “матерьялізм”, але все, що торкається тебе, для мене прекрасно: і душа твоя, тіло, весь ти.

Будь здоровий, мій Ді.
Пригортаюсь до тебе.

Твоя Р[оза].

[Лист датовано за змістом].

№ 44

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

14–X–22. Ранок.

Мій Кох, милий, єдиний! Ти ж розумієш, що я не можу писати тобі тепер так, як писав би, коли б... Але ти повинна розуміти. Шкода, але хай будé.

Тепер до справ. Мені дуже досадно, що так вийшло з чеками. А я був на поліції все одно і мені Vorsteher¹ виставив би посвідчення. Ну, нічого. Як не повірять так, засвідчу й перешлю. Тільки кілька днів зайвих.

Щодо машинки, то мені здається, що все ж таки слід зробити все, що треба, себто, щоб українські літери теж були. Чи не можна поспитати десь у других майстернях, може там як не дешевше, то швидче зроблять. Наприклад, там, де лагодилась кроха? Це ж нема потреби неодмінно там робити, де машину вироблено? Я гадаю, що скрізь можуть зробити. Треба дати тільки зразок знаків і зроблять. Так мені думається. Спитай (по телефону) цю майстерню, де кроха, – може, справді, не так довго триматимуть. І, значить, такі знаки треба: ? ! € € !. Можна викинути Ь ъ і замість них вставити € €. А ! ? і замість № % §. І якраз усе можна улаштувати. Але не тільки три, але аж чотири стержня треба чіпати. (Зразки укр[аїнських] літер дай лучче всього вирізані з друку). Коли не більше трьох тижнів, то давай, голубко. Шкода мати добру машину й з таким дефектом як брак укр[аїнських] літер і знаків запитання й виклику! Розуміється, морока з доставкою. Але, може, сама майстерня могла б за нею прислати й доставити? Або Thiele²? Якщо 1 ½ тис. буде коштувати, то й то варто. Бо це буде на потім величезна економія часу. Та й з естетичного боку краще. Візьми на увагу все (що я пишу), довідайся, й коли не так уже страшно довго й дорого (я б згодився: не довше місяця і не більше 2-х тисяч). Але не довше місяця, це треба точно й виразно зазначити. Чуєш?)

Розуміється, працювати на Ладыжникова – безглуздя, і боже вас борони збивать ціну інчим робітникам! Краще нічого не робить. Спробуй поговорити з Луговенком, може він може доставати роботу. (Але не для себе, а для одної твоєї знайомої й т. д.). А як не буде, наплювати. Я привезу вам роботу, якої вистарчить не менше як на півроку. А там... Еге, аби була охота, а я вам дам стільки роботи, що тільки за вухами вам свербітиме. Так що плюнь на Ладыжникова і отдавай машину в переробку.

Моєю їдою, дитинко, не клопочи собі голови. Яєць, правда, вже зовсім (і давненько) не дають, – не можна дістати. А масло є, я купую. От пришли мені, коли вже так, доброї салямї, яка може тижнями лежати не псуючись. Оце буде добре! Але хорошої, т в е р д о ї! А більш нічого не треба.

14–X. Вечір.

Боюсь, що я взяв на себе абсолютно неможливе завдання: скінчити через місяць роботу. Не тільки психічно, але фізично, здається, це річ чисто фантастична. Правда, за ці два тижні я зробив удвоє стільки, скільки зробив за 2 місяці у лісі в Zehlendorf'і (в другій, новій редакції). Але це все таки не аргументи. Тільки що переглянув сценарій (план, так би мовити). І тільки самого сценарія, кістяка! €

на 250 сторінок ще. А сценарій же не скінчений. Нехай ще 50. Отже к і с т я к а 300. Скільки ж повинно бути з м'ясом?! Не менше 600? В день по 20 стор[інок] ніяк не можна. І взагалі, що ж це буде за роман?! Уже маю 200 писаних (друкованих, як у Kelleran'a – 250). Скільки ж усього буде? Отже, мимоволі знаходить думка, чи варто таким лютим темпом працювати, коли все одно нема фізичної можливості в такий строк тут закінчить?

А, крім того, побоююсь, що такого напруження не витримає моя машинка. Вже сьогодні по обіді вона страйкувала й я мусів дати їй трошки лекшу роботу. Якщо вона рішуче відмовиться таким галопом скакати, то, звичайно, я більше як ще два тижні тут не буду. Нема розумної рації для цього.

Я ще подивлюсь, розрахую, зміркую. Може, я помиляюсь і все-таки можна скінчити? Ну, часу на це ще маю.

А коли не скінчу тут, то чи правда ж, що будемо жити по конституції й ви зробите все, щоб мені не менше 6 год[ин] у день можна було працювати? Адже я тут можу по 10-11 годин робити? І щодня, регулярно. А дома так поганенько.

Але ти, ради бога, зараз же не бери всієї вини на себе! Що ти теж винна, то цього ховати не слід, але що я винний далеко більше, то це теж для мене безсумнівний факт. Отже, з цього мусить бути той висновок, що ми обоє повинні свою вину виправити. А на поміч покличемо Надюжонка. Правда? Вона з цього погляду зовсім надійна, я в неї вірю. Взяти себе в руки, не розпускати, і все піде добре.

Повторяю, я буду ще розраховувати: а може, все-таки можна тут скінчити. Коли я пробуду ще місяць і писатиму поволі, не хапаючись, то чи може це привести роботу до кінця? От – це я маю вияснити.

Про Zehlendorf просто стараюсь не думати, особливо конкретно не уявляти собі, як ви там. Бо тоді страшенно трудно тут бути. Подумати же, що вже третій тиждень іде, а я ні разу ввечері не був надворі!

Ну, та це, розуміється, не так страшно, але така занадта самотність, добровільна самотність, не така вже приємна. Але про приємності не варто говорити.

15–X. Ранок.

Хотів цього листа не посилати. Але одержались листи від тебе і Мар[ка] Гр[игоровича], і не хочу переписувати, а поспішу вислати, може це вдасться одіслати.

Діто, в картці у тебе написано 100 доларів. (З двома знаками виклику). А Надюжка пише, що вислали 300 мільйонів марок! Цінує ж вона тисячу доларів раз. Що є істина?! Гадаю, що останнє. Правда? Я гадав би, що варто їх зараз же повернути в ті самі долари, бо, здається, марка все падає? А проте радься з компетентними людьми й роби як знайдеш краще. Ти ж у нас фінансист!

Але коли такі відомості, коли 3 мільйони марок, то легко тут всидити?! Так і рвуть весь, аж самі руки до валісок тянуться. Але ні, це слабкодухість. Але зате тепер ви вже з працею на Ладжнікова і кого б не було покиньте рішуче! Машинку (нову) для переробки неодмінно віддай, тільки знайди таку майстерню, щоб не довго тримали.

І ради бога, дитинко, візьми ж себе в руки, перестань хвилюватись, непокоїтись, турбуватись. Ти не тримаєш свого слова. Ти серйозно обіцяла мені виконувати нашу умову – конституцію. А ти що робиш? Їй богу, це мені дуже неприємно.

Сподіваюсь, що тепер принаймні ти візьмеш себе в руки.

Надюжонку, уповноважую тебе вживати диктаторських засобів. Чуєш? Поводься з нею так, як з тобою в Charité³!

А все ж таки вже тільки 72 кіло?! Здорово! Браво, Надюжонку, ти молодчина.

Ну, спішу на пошту. Чи приймуть сьогодні?

Обнімаю й цілую вас тисячу... мільйонів марок!

В.

[Внизу сторінки під текстом у перевернутому вигляді дописано]: М[арк] Гр[игорович] пише, що директор театру, де йтиме "Lüde"⁴, запрохав у Ладжнікова відомості

про мене. Порадься, чи варто дати цюріхські рецензії? Добре було б одною-двома заткнуть наперед рота критікам!

[На попередній сторінці під текстом у перевернутому вигляді дописано]:

А що ж з тим листом од директора театра з приводу артисточки? Де Стоцький?⁵ Треба щось зробити, – обіцяли!

[Над текстом сторінки дописано]:

Сімовичу давненько вже написав.

Почта замкнена до 11-ої. Маю півгодини.

Діто, зараз же, негайно верни 50,000 Василькам! Чуєш? Неодмінно.

Ніяково тепер вертатъ в тій сумі, що тоді бралось, але вони – багатчі за нас. Скажи, що ці 50,000 пропали, бо процесу не виграю та й коли він буде?

А як з *steuer*’ом на ці америк[анські] гроші? Я зовсім не маю охоти ні за що ні про що віддавати половину чи яку частину цих грошей, зароблених без всякої участі Німеччини, не в Німеччині й не на німецькій роботі. Отже, спитай Далінду, як воно буде й чи не можна щось зробити, щоб уникнути цього.

Крізь хмари проглядає тьмяне сонце над *Riesengebirge*. Може, й нам починає проглядати сонце крізь хмари наших злиднів, у які ми з тобою, Крох мій, попали? (Інче сонце у нас давно є і хмарно у нас ще не було. Правда?)

Але це іменно й повинно підпихати на працю, а не на складання рук. Бо матеріальну скруту якраз же для увільнення себе для праці ми прагнули знищити. От, здається, це вже й удається. Тому раніше 1–XІ не приїду, хоч тепер якраз буде ще важче. Обнімаю.

[Внизу сторінки в перевернутому вигляді дописано]:

А чи не підшукуватъ віллу? Порадься з М[арком] Гр[игоровичем]. Чи Думбадзе чекати? Тоді вже щось ліпше можна?

№ 45

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

Hain. 16–X–22. Ранок

Який чудовий день був учора! Вперше за весь час – сонце. (Наче навмисно разом з твоїми листами про сонце в наших матеріальних обставинах-хмарах). І що за краса в лісі, в горах! Зелено-червоний ліс, золотиться, ніжитьсь, зріється на сонці, гори в лекому тумані, пишаються. В мене є улюблені скелі, я на них лежу, коли нема дощу, і слухаю музику потока. Ти знаєш, я тепер розумію, звідки походить поетична вигадка про сатурів, що грають на сопілках. Вслухатись в ручай, – і неодмінно почувеш сопілку. Тільки посидіти тихо, пильно-пильно послухать і цілком виразно згуки ніжної, сумної сопілки. Не скрізь сумної. В другому місці щось грайливе, пустотливе. В третьому – просто спів, тягучий, степовий, журний. Без жартів, я часто шукаю, чи не сидить хто-небудь біля потоку й співає або грає. Але ніколи нікого немає. І мені так шкода, що я ніяк не можу захопити на місці якого-неб[удь] волосатого, безжурного фавна.

Але от біда: ці ясні дні якось гірше для моєї роботи. Правда, вчора твої листи були; правда, я все ж таки працював 10 годин. А все-таки якось не так. Чи я вже починаю зтомлюватись? Чи вже надокучає боротьба з дрібницями? Особливо не можу побороти свого невдоволення, що мені вранці не менше двох годин однімають своєю неакуратністю. Сніданок дають то в 8 ½, то в 8, то в 9. Прибірають теж так само. І весь ранок я жду, коли вони мені дадуть спокій. А це ж найкращий час. От і в цей мент: дівчина прибірає, а я, щоб не дурно пропадав час, пишу цього листа. Та й то не дає, чипляється з розмовами.

Кохонько! З тих 3 мільонів, що одержано (?), 15 % належиться Далінді. Після того з решти ще 3 % М[арку] Гр[игоровичу]. Лишиться трошки менше 2 ½ м[ільонів]. 5 2600 марок треба віддати. М[арку] Гр[игоровичу], мабуть, дуже потрібні гроші. Коли можна одержати всю суму, то ти йому виплати його 3 % зараз же. (Але з тої суми, що лишиться після розрахунку з Даліндою! Бо це є мій справжній гонорар,

а М[арк] Гр[игорович] має 3 % з мого гонорару). Але 2 ½ мільйони гонорару все ж таки не те, що 3 тисячі яких-небудь? Та це ж аванс, а значить, повинно бути ще хоч стільки ж? Отже, на якийсь час ми можемо бути зовсім спокійні. Це чудесно. Спасибі “Кол-Нідре”! А ту паршиву “Чорну Пантеру”, якби міг, так отруїв би, як собаку!

А чи не з’являється у тебе тепер думка про операцію, дитинко? Здається, можна? Збирай інформації, піди до якого путнього лікаря чи професора. Га?

Ой, трудно мені тут сидіти. Гірше ніж перші дні. Та ще як, справді, починаю зтомлюватись од такого темпу, то й зовсім погано.

Ну, та нема чого киснути. Слава богу, здається, прибірання доходить до кінця; можна за роботу сідати. А вже 10 годин! Просто лютє бере на цих... других Krehl’ів. Коли б не тиша та кімната, то втік би давно.

А ви, мабуть, учора десь їздили чи ходили? У вас також сонце? І сьогодні? А на роверах їздили?

Бідолаха Мар[кушон]ок, пише мені про своє ярмо у Ладжнікова. Ну, та поклада великі й певні надії на Думбадзе. А, чого доброго, що й здійсниться наша легенда? І “Українфільм”, може, таки буде, і “Сон[ячна] Маш[ина]”¹ піде, і все намічене можна буде робить. Знаменито було б!

16–X. 1 година.

Уже нема сонця. Порохнява каламуть уже насила на небо; зникли золоті плями й сині тіні; димок туману тягнеться з межигір’я. Schluss dem Genuss².

Чекаю на обід. Розуміється, принесуть дуже неточно і знов з півгодини пропаде.

Ні, це (як я ще пильніше роздивляюсь) просто божевілля гадати, що за місяць (або навіть і за два) можна скінчити цю роботу, працюючи навіть по 24 години на добу. Досадно. Боюсь Берліна. Ну, та, може, якось разом переборемо всі страхи його? Га?

Вже зовсім хмарно. Як тут це швидко робиться. Щоб сонцеві з’явитись, треба тижнів, а хмарам – кілька хвилин! Цілую.

В.

№ 46

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Гайн – Берлін]

16–X–22

Мій Крох, єдиний!

Що то ти робиш там в туманах? Вчора та й сьогодні не було від тебе листівочки, але може це й добра ознака. Працюй спокійно. Тут все гаразд, а ми набіраємось терпіння і чекаємо...

Так само ранком сижу сама, пишу, балакаю по телефону, але стараюсь не знервуватись і брати все з гумором.

Чекаю від тебе підписані чекі. Тоді передам гроши Мерному¹ й покінчу з цією морокою.

“Закон” вже повернув Шміт, але Муромцева не можу спіймати, сама ж до Конст[антина] не рішаюсь, коли сьогодні не знайду М[уромцева] – напишу листа Конст[антину]. Може ще поражусь з Марк[ом].

Цілую очі твої!!!

№ 47

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

17–X–22

Хмарно, холодно, тягне вохкостю з гір. В межигір’ях нудно лаять тумани, як безпритульні собаки по смітниках.

Наша міністерська криза минула щасливо. (Власне, надзирательська!) Маю вже нового надзирателя. В пенсне! Я зразу ж вніс законопроект, щоб мою хату прибіралось по обіді, коли я гуляю. І його прийнято! Я сьогодні працював зранку пречудесно.

Але біда з другого боку: мої Крелі починають робити шум уночі. Сеї ночі (та ще й попередньої) таке виробляли, що не можна спати. От нещастя, – одну халепу перебореш, друга лізе. Але ця просто страшна. Як не даватимуть спати, то робить не зможу. А тоді – шукать инче помешкання на якийсь тиждень-півтора?

Але думаю, що це щось у них тимчасове. Адже досі були зовсім спокійні.

Зараз їду гулять. А потім знов за роботу. Роблю-то я роблю, але що з того вийде? Часом здивовано сам себе питаю: що це, власне, я пишу? Але вже стільки витрачено на цю роботу сил і часу, що треба довести до краю, а тоді вже розглядать, що воно таке вийшло. Правда, дитинча моє?

Ну, вже несуть обід!

А Надьонюк милий худне? Здорово? П о м і т н о? П о ш л ь о п а й її за мене.

В.

[У кінці тексту в перевернутому вигляді дописано]:

Тютюну! Негайно!

[Листівка].

№ 48

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Гайн – Берлін]

Hain. 17–X–22. Вечір.

Мубі! Знаєш, що я придумав? Треба мені наняты у Zehlendorf'i якусь хорошу, ясну кімнату для роботи. Я буду приходить працювати й тоді, як мені треба буде; а їсти, спочивати й спати буду дома. Бо я просто не можу собі уявити, як буде йти моя праця при телефонах, несподіваних візитах, дзвінках почтальонів, Bettler'ів¹, Krehl'ів і т. п. А коли я собі матиму кімнату, я туди ходитиму, як в бюро, і ніхто мене не чіпатиме там, ніщо не розважатиме і ні до чого я сам не матиму причіпки причепитись. Що ти думаєш про це? Бо мені, Кохо, не менше ще двох місяців треба усиленної праці, щоб закінчити річ. Я вже це більш-менш точно підрахував.

Або ж, коли кімнати не можна буде знайти в Zehlendorf'i, то, може десь у Schlachtensee² в пансіоні оселитись? Це вже гірша комбінація, але як неможливо здійснити першу, то, мабуть, треба й на цю згожуватись. Бо дуже я побоююсь, що наша крихотна квартира не буде годитись для цієї роботи. (Я ж у ній ще не працював як слід!).

Зроби, дитинко, відповідну оповістку в Zehlendorf'ській Правді. І коли тиха, ясна, велика й тепла кімната попадеться, то бери її й плати гроші. Краще всього наймай так, щоб вона була моєю й на ніч, – може, коли-неб[удь] заночую. Коли ж швидче можна знайти з умовою, що не ночуватиму, то хай так. (Хоч це неприємно – працювати у тій хаті, де тільки що спала якась чужа людина).

От таке я придумав сьогодні в лісі, слухаючи флейту фавна. Їх тут багато, Крох мій. Але я ще ні одного не бачив. Чую щодня зовсім виразно, а підглядіти – не даються. О, тут взагалі в лісі й на горбах (горах) маса цікавого. Тут є, наприклад, парочка: козел і пес. Вони раз-у-раз бувають на полі біля двох жінок, що копають картоплю. І щодня чути на всю околицю сухий, насмішуватий гавкіт пса. Він гавкає на козла. Але не злісно, не сердито, а дражнячись з його. Козел же, дійсно, часом сердиться й удає, що кидається на пса, коли той уже занадто надокучає. Пес тіка, одбіга на кілька кроків і знов починає своє.

Потім тут цілий день стоїть музика від дзвіночків коров. У деяких аж по два, по три дзвіночка на шиї й так добре в тон підібрані, що весь час видзвонюється мелодія. Коли корів, телят і кіз багато разом, то виходить досить своєрідний концерт дзвінків. І не неприємний! Але тільки там на горбах, у лісі не неприємний. Коли ж цей концерт заводиться у мене під вікном, на цілий день, то я затуляю вуха ватою.

Уже капотить і булькотить дощ у ринвах за вікном. Почнеться тепер, мабуть, на тиждень-два. Ну, й хай собі.

Дім! Я хочу написати казку, пісню на кільки сот друкованих сторінок, в якій було б усе людське, теперішнє, минуле і майбутнє (не історично), себто людське, вічне, те, що було й буває з людьми раз-у-раз. Скромне завдання – правда?

Дещо з того, що я тут зробив, мені подобається. Не хочу більше про це думати, бо... розподобається. Але те, що я торік писав, рішуче не подобається. І як ти могла слухати таку нудоту?! Ой, поганий ти мій критик. Других ти можеш лаяти. А чому ти не чуєш, що треба лаяти моє?

Коли б у мене був такий стан і настрій ще два-три місяці як сьогодні, я скінчив би, напевне, свою роботу і скінчив би, на моє розуміння, добре. А треба вже розв'язатись з цією річчю. Здається, ще ні одна не сиділа так довго на моїй душі, як ця. Правда?

18–X. Ранок.

Доц хлюпотить. Я прокинувся о 5-ій годині, а він уже працював. В грубці тріскотить вогонь. Зараз новий надзиратель принесе мені сніданок, тоді й я сяду за роботу. Надзиратель, судячи по моїй вимові, гадав, що я – не Oberschlesier³ і здивувався, що я – українець. (Значить, не зразу можна сказати, що я паршиво говорю по-німецькому!)

Отже, Мумі, наймаємо для мене кімнату в Zehlendorf'і? Та щоб велика, ясна, тепла й тиха! На тому тижні хочу вже виїхати звідси. Добре було б, коли б на мій приїзд кімната вже була. Тоді б я, не порушуючи свого входження в роботу, міг би, без пересадки, чи, власне, з пересадкою, працювати далі.

Мені аж не віриться, що я хутко ходитиму по улицах, бачитиму багато людей, говоритиму з тобою, Надюгою. І хвилююсь, як перед визволенням з тюрми. Але цій тюрмі я вдячний. Уже те, що вона дала мені, викупає всі її темні сторони. Я абсолютно добре зробив, поїхавши сюди.

Голубко, неодмінно зроби візиту Васильковій і верни їй гроші! Або спитай См[аль-]Стоцького, як це краще зробити. Не затягай, дитинко. Треба скинути з себе цей тягар. А як з Мар[к]ом? Треба, мабуть, буде й Сірому позичити. Потім на голодуючих 1 %. Ну, це все я вже сам зроблю, як приїду.

18–X. День.

Ждав уранці листа від тебе, навмисно місце лишив на відповідь, а ні від тебе, ні від кого нічогосінько. А дощ і туман такий, що аж страшно: чи йти сьогодні на прохід. Але піду, бо це ж єдиний мій рух та розвага.

А в наших хатинках досить-таки темно й холоднувато? Правда? Мовчиш, братюшка, на це моє питання? Ну, нічого, от, може, справді, Думбадзе приїде, та візьмемось за наші підприємства, тоді, сподіваюсь, матимем і помешкання инче.

Ну, може, вже завтра буде лист од тебе? Цілую лапи. Привіт від нашого дощу вашому!

В.

№ 49

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

18–X–22

Мій любий!

Тобі вже тяжко працювати? Ти почуваєш втому, та це й не дивно. Твоя задача заважка для людських сил. Те, що ти весь цей час так працював, компенсує кілько пропущених для роботи місяців, але на будуче, я гадаю, треба реорганізувати систему праці, працювати щодня, але не більше 4 годин. І чи є бажання або настрій, чи нема. Так само, як з гімнастикою. Якраз тобі, я певна, це вдасться. І щоб для всіх твій ранок був священним. Я, навіть, рішила, коли виїздитиму до Берл[іна], вивішувати на дверях табличку "дома нема", щоб ніхто не турбував звонками.

Взагалі, я обмірковую, як зробити тобі добрі умови праці, і, сподіваюсь, – зроблю.

Дітонько, мені здається, що ти занадто швидко чекаєш на гроши з Америки. Коли вони придуть, ще ж не відомо. Це правда, що Далінда чекає, але він і за статтю чекає з дня на день, проте поки що нема.

Я не гадаю, що це буде сьогодні-завтра, і краще спокійно, без нервування чекати.

Поки що нема, все собі їде, як ішло, тільки на душі трошки легше, що не буде постійної думки про зарібок. Але працювати все одно треба багато. І я хочу!

Я певна, що й Українфільм здійсниться, і ми матимем не тільки будиночок, але й далеко більше.

Тобоя підписані чеки я вже одержала. Більше нічого не треба, вони вже мають вартість грошей, і я дуже хвилювалась, що не написала тобі послати цінним пакунком.

Прийшли вже і 10 дол[арів]. [Поверх цифри 10 олівцем написано 30]. Розпішишь на них і пришли мені. Я дістану й без засвідчення тепер.

Якщо у тебе є ще текст фр[анцузького] листа – напиши ще раз відносно і цих грошей, щоб видали мені. Якщо нема – спробую й так дістать.

Вчора у нас був дощ цілий день, а сьогодні сонечко, іноді ховається, але гарно. [Далі – олівцем]:

Дітонько, ми послали тобі табак в п'ятницю, чи суботу, невже пропала посылочка? Сьогодні теж пошлю.

Швидко закінчуємо уборку шаф, щоб все було чисто для твого приїзду. На жаль, роаяль вже увезли, але це нічого, швидко буде щось нове. Правда?

Про операцію думала вже без твого листа. Зроблю зараз же, гроши [Далі – над текстом у перевернутому вигляді] надійдуть, поки Н[адю]жа тут!! [Над текстом першої сторінки у перевернутому вигляді дописка олівцем рукою Наді, майже не читається]. [Внизу Розою дописано]: Листи для банка пришли мені також. [Збоку]: Гроши з Амер[ики] придуть, певно, у доларах і міняти не будемо. Цілую.

№ 50

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Берлін – Гайн]

19–X–22

Дитинко, чому ти не одержуєш моїх листів, невже не всі доходять? Це дивно, бо я твої одержую акуратно, судючи по числах. Спасибі тобі за них, мій єдиний. Вони такі свіжі, гірські, бадьорі! Коли відповідають твоєму стану, то це – чудово. Але, я все ж гадаю, що хвилини втомі і не малої бувають у тебе. Мені подобається думка знайти кімнату для роботи, боюсь тільки, що так швидко це не вдасться. Зараз же роблю оповістку. Добре було б мати її (кімнату) зовсім і так я й буду шукати, але, звичайно, далеко легше знайти тільки на день. Спробую – перше; коли не знайдеться – друге.

Тоді тебе вже ніщо не турбуватиме. Як ідея – це чудесно! А мені ніколи б це в голови не прийшло.

Коли ж сподіватись на тебе? Чи чекатимеш результатів оповістки? Важенько вже стає, й чим ближче можливість, тим важче, і солодко і тоскно б'ється серце, але поки є сили у тебе – будуть і у мене. Мені ж без порівняння легше. Я вже писала тобі про те, що грошей ще нема з Амер[ики], треба чекати спокійно, й чим спокійніше, тим швидче вони придуть. Це завжди так. Розумію, що тобі хочеться думати, що ті гроші вже є, що зо всіма боргами покінчено, але це буде вже швидко. Невже ти гадаєш, що я могла б не віддати зразу В[асильков]ій? Це мене мучить так само. Коли вважаєш, що треба пійти до того, як придуть гроши – пійду.

Стоцького в Берл[іні] нема, чекають швидко на його. Листа з приводу артисточки послано, виконав це Х–3 Левіцкій¹, але відповіді ще нема.

Матер'яли щодо "Брехні" я переклала на рос[ійську] мову (виривки з Єфремова (обох видань)² і статтю Сімовича³) і дала М[аркуш]ці⁴ разом з німецьк[ою] критикою з Цюріху.

М[аркуш]ка казав, що швидко має бути вже вистава.

Мені бог зна як хочеться почути, що саме ти написав там під звуки співів фавнів? Дитинко, може ти маєш рацію, що з мене поганий критик, але я постараюсь бути кращим тепер. Я стисну зуби і задамся ціллю знайти хиби за всяку ціну. Добре?

От, коли у тебе буде своя хатина, а все ж ти не будеш так далеко, я певна, робота твоя піде швидче. Нічого, що виходить багато, воно потім сконцентрується, стягнеться і зробиться компактним і цільним, як виліте.

Моя ти радість! Мене зворушує кожне твоє слово, бо воно завжди щире, воно переконує, воно свіже, як вода в водопаді.

Я стою перед тобою з здивованням і поборжністю. Хіба ж я винна за те?! От і зараз я вся сяю від посмішки, від великої радості, що ти там і все ж близько коло мене, в мені. А думка побачити тебе виводить мене з рівноваги. І це не тіло, бо зараз воно мовчить, ще ні разу за цей час воно не дало голосно про себе знати.

...Н[адю]жонка пише на машинці і шевелить губами, як діти. Сьогодні її багато мучили в Charité, вчора ми були разом у Ернста⁵ і вона зробила на його потрясаюче вражіння. Найбільше мені сподобалось, коли він сказав: "Wie ein kleines Mädchen", "wie eine Knospse"⁶. Але це не компліменти, він справді був цілком захоплений. І взагалі Н[адя] робить дуже велике вражіння, я помічаю це скрізь. І дуже рада цьому.

А М[аркуш]онок почав курити⁷. Спочатку (ми якось були у них) він потихеньку курив, і я навіть бачила, як непомітно стягнув дві папіроскі і сховав в жилетку кишеню, а потім в темноті в Tergarten⁸ викурив. Тепер у нас він вже одверто курить, як вдома – не знаю. Але ти, ти!! Треба сказати собі твердо – годі, і я кажу.

До речі, чи одержав ти табак? Останній раз послали рекомендов[аним], але передостанній? Взагалі, зараз почта починає пошालювати.

Дітонько, ми вже в кіно не ходимо, підемо разом з тобою. Так? Ой, ай, ой!!!

Цілую твої зтомлені, мабуть зараз, очі. Хай вони спочинуть солодко і спокійно. Чи не турбують більше господарі?

Твоя Р[оза].

[Іншим почерком]:

Дорогусенький, Розка мені все лає, все каже, що раскаже Вечке якісь мої вишворяння, а я, честне слово, не навмисно, я не винна, що мене за klein'у приймають, ти певно не віришь, а я нічого не робила для того, просто у мене така морда дурновата. Але не можу не реготати, коли на мене мовчки 2 години дивляться вилупивши очі, як сей лікарь. А що з крамниці хотіла втикти, то це ресьфесерейна звичка⁹. Я дуже лякаюсь, що ти будеш мене дражнити. Згубила сьогодні ½ кіло. Ток ще мені бьє, мені Геус¹⁰ похлопал по щоці и казав: "Aber diese Kleine, Was komn sie doch arbeiten!"¹¹, чому я дуже засоромилась.

"Маленькая собачка до старости щенок!"

Н[адя].

Вот видиш, как здорово написала сама! Что ж так долго не приезжал! Ах ты паршивуля! А я то ждала на 5-й день после отъезда! Посрамлена, каюсь, целую с писком!! Ой, задушу!

Н[адя].

[Далі рукою Рози]:

В крамниці було от що: купували пляшку для Є[вгенії] Ал[ександрівни]¹² і разом кишенькове дзеркальце. Я платила, а Н[адя] каже: "За зеркало не заплатили, давай бежать". А мені зробилось до того смішно, що обіцяла тобі розповісти. Н[адю]жка тікає, щоб не заплатити!

[Над текстом 1-ї стор. і збоку дописано]: Машинку велику отдамо, але це коштуватиме більш ніж 2 тис[ячі] так як ти пишеш, бо кожна літера коштує 750 м[арок]. Краще почекаю на тебе, щоб обдумать. Зробити обіцяли швидко, за тиждень.

[Під текстом 2-ї стор.]: Дітонько, якщо не з'їси ковбасу, обов'язково привези, бо шкода лишати! Кроху вже привезли од лікаря¹³ і відкрили в ній нові якості. Цілую лапи!!!!

Коментарі

№ 31

¹ *Надюжонок* – Ідеться про Надію Васильєву (див. лист № 3, прим. 7).

² *Чи Мар[куш]ка продав долари?* – Ідеться про М. Віленського (див. лист № 2, прим. 9).

³ *Bezirk* (нім.) – район.

№ 32

¹ *Burgermeister'a* (нім.) – бургомістр, міський голова.

² *Steueramt'i* (нім.) – податкова служба.

№ 33

¹ *Єв[гені] Алекс[андрівні]* – див. лист № 29, прим. 12.

² *З Аркіною* – див. лист № 28, прим. 4.

³ *Ал[ександрі] Вл[адимирівні]* – див. лист № 21, прим. 1.

⁴ *Мук[ута] Юх[имович]* – Ідеться про М. Шаповала (див. лист № 1, прим. 3)

⁵ *А бідна мала кроха не ревноє?* – Мова про стару портативну машинку.

⁶ *А як Шміт і "Закон"?* – Шміт (Шмідт) Іван Ф. (1880(?)-1939) – російський режисер, ставив "Чорну пантеру" в російських театрах Берліна. Чоловік відомої актриси Єлени Полевіцької. Тут, мабуть, ідеться про можливість постановки в Берліні п'єси "Закон". 24 вересня 1922 р. В. Винниченко записав у щоденнику: "Єлена Полевіцька і Іван Шміт на обіді. – Обіцянка Шміта вияснити справу з "Законом" в Deutsches Theater через тиждень" (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 145).

⁷ *Konstantin?* – Хтось із знайомих В. Винниченка, що, мабуть, мав відношення до театру. 21 липня 1921 р. В. Винниченко записав у щоденнику: "Театр. Константін" (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 44).

⁸ *Чи Сірий поїхав* – Ідеться про Ю. Тищенка (див. лист № 2, прим. 12).

№ 34

¹ *бачилась з Алексієвим* – див. лист № 25, прим. 3.

² *Ефрон мав сердечний припадок* – Не відомо, про якого саме Ефрона тут ідеться. У коментарях до збірника "Жатва" О. Мотиль, упорядник "Щоденника" В. Винниченка, пише: "Жатва" – назва російськомовного збірника українських авторів, що його мав видавати С. Ефрон, колишній київський видавець, голова видавництва "Жатва" (див. *Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. – С. 166). А міг бути й Сергій Якович Ефрон (1893–1941) – російський публіцист, літератор, учасник білогвардійського руху, (пізніше – агент НКВС СРСР, репресований), чоловік Марини Цветаєвої, який у 1920 р. емігрував за кордон і в 1921–1925 рр. був студентом філософського факультету Празького університету, членом російської студентської організації та спілки російських письменників і журналістів. У Празі він організував Демократичний союз російських студентів, став співредактором його друкованого органу – журналу "Своими путями", примкнув до альтернативного комунізму євразійського руху, був причетний до планів видання збірника "Жатва". Коли М. Цветаєва, дізнавшись про місце перебування чоловіка, виїхала до нього у Прагу, то по дорозі затрималася в Берліні з 15 травня до 1 серпня 1922 р. Імовірно, що до неї приїжджав Сергій Якович, вони мали контакти з берлінськими видавцями, бо в 1923 р. в Берліні у видавництві "Гелікон" вийшла збірка М. Цветаєвої "Ремесло". Були вони, очевидно, знайомі і з тими видавцями й авторами, які готували збірник українських письменників у російському перекладі "Жатва", зокрема, і з Винниченками.

³ *У дядька Василя* – Упорядник "Щоденника" В. Винниченка О. Мотиль висловлює припущення, що це може бути Василь Сімович (див. лист № 42, прим. 2). (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1925. – С. 167). Вірогідність цього припущення підтверджується тим, що в листах до В. Сімовича українські солдати-полонені російської армії часів Першої світової війни, з якими В. Сімович працював у таборах, зверталися до нього: "Шановний дядьку Василю!" (Інформація подав канд. філол. наук, доц. Є. Пшеничний). Той факт, що жінка "дядька Василя" повернулася з Буковини, також підтверджує це припущення.

⁴ *З Орендит[айном]* – Орендштайн Якоб (1875–?) – український видавець, засновник і власник видавництва "Українська накладня" у Коломиї (з 1903) і Берліні (1919 (за іншими даними 1918) – 1932), яке видавало "Загальну Бібліотеку" (усього 230 томів), ілюстровані твори українських класиків та сучасних письменників, бібліотеку українських й іноземних романів та багато іншої літератури. З 1932 р. переїхав до Варшави, де мав книгарню. З кінця 1939 р. його доля невідома.

⁵ *Запитаю Олеся* – див. лист № 2, прим. 2.

⁶ *від Сербиненка* – див. лист № 12, прим. 1.

⁷ *одержав від Думбадзе листа* – Думбадзе Вассо – грузинський політичний і культурний діяч. У роки революції – посол Грузинської Народної Республіки до Німеччини. Спільно з ним

Винниченко мав намір заснувати фільмове підприємство “Українфільм”. У 1920-х рр. Думбадзе переїхав до США, де проводив політичну й культурну роботу серед грузинської громади.

⁸ у *Ладижнікова* – Ладижніков Іван Павлович (1874–1945) – російський видавець, учасник революційного руху 1890-х – початку 1900-х рр. У 1905 р. за дорученням ЦК РСДРП і за сприяння М. Горького організував у Женеві видавництво Demos, яке в тому ж році було перенесене в Берлін під назвою “Издательство И.П. Ладыжникова”. Незважаючи на те, що в 1918 р. видавництво придбав Б. Рубінштейн, воно до кінця своєї діяльності (на початку 1930-х рр.) зберігало свою стару назву. З 1920 р. “Издательство И.П. Ладыжникова” почало випускати книжки для еміграції: російську класику в серії “Русская библиотека”, популярні книжки з різних галузей прикладних і природничих наук, медицини, твори сучасних російських авторів та переклади російською мовою європейських письменників.

⁹ *Далінда зєоние* – див. лист № 26, прим. 13.

¹⁰ *переклад “Кумедії з Костем”* – Ідеться про переклад для планованого російськомовного збірника творів українських письменників “Жатва” оповідання В. Винниченка “Кумедія з Костем”, яке було вперше опубл.: *Село* (Київ). – 1909. – Ч. 1-2.

¹¹ *“Кол-Нідре” надзвичайно сподобалась* – “Кол-Нідре” – інша назва п’єси В. Винниченка “Пісня Ізраїля”. В Україні вперше опубл.: *Винниченко В. Пісня Ізраїля* (Кол-Нідре). П’єса на 4 дії. Обкл. В. Кричевського. – Харків: “Рух”, 1930. – 83 с.

№ 36

¹ *Рольмопс* – Роль-мопс – маринований оселедець, скручений у рулетки, скріплені дерев’яними паличками. Усередину добавляють корнішон або цибулю. Страва традиційно пригортається в Німеччині та інших європейських кухнях.

² *не в шібера* – шібер (нім.) – мішечник, спекулянт.

³ *Wohnungsamt’a?* – Wohnungsamt (нім.) – житлове управління.

⁴ *“treu und fleissig”* (нім.) – відданий та трудолюбивий.

№ 38

¹ *Звонитиму Луговенкові* – див. лист № 29, прим. 4.

№ 39

¹ *шукатиму Муромцева* – див. лист № 6, прим. 8.

² *був у нас Терпило* – Особу не встановлено.

³ у *Дякової* – Дьякова Ольга – власниця берлінського видавництва “Издательство Ольга Дьякова и К°”, яке видавало роман В. Винниченка “Записки Курносого Мефистофеля” та повість “Чесность с собой” (1922 р.).

⁴ *Леночка* – Ідеться про Єлену Давидівну Гогоберідзе (див. лист № 29, прим. 8).

⁵ *чоловік І[n]ни* – Ідеться, очевидно, про чоловіка Інни Костянтинівни Білоус. Білоус Олександр (1868–1929) – лікар, громадський діяч. 1919 р. товариш міністра народного здоров’я УНР. 1920 – член місії УНР у Будапешті. У 1922–1923 рр. у Празі, член Українського громадського комітету, однодумець М. Шаповала, 1924–1927 рр. – на Закарпатті. У 1920-х рр. завідував відділом допомоги емігрантам з України.

⁶ у *дядька Хоми* – Особу не встановлено.

№ 41

¹ *Gemeindesteueramt* (нім.) – податкове відомство.

² *Steuer* (нім.) – податок.

³ *Amt* (нім.) – відомство, управління.

⁴ *Berliner Kinde* (нім.) – берлінська дитина.

⁵ *Valuta-schwein* (нім.) – “грошова свиня”, так німці називали грошовитих іноземців, які приїжджали в Німеччину у 1920-ті рр. (період великої інфляції).

⁶ *Addio* (італ.) – до побачення.

№ 42

¹ у *Ашінгера* – див. лист № 25, прим. 1.

² *написав Симовичу* – Симович Василь Іванович (1880–1944) – український учений-мовознавець. Закінчив університет у Чернівцях (1904), викладав там у вчительській семінарії. 1902–1903 – співредактор видань Революційної української партії (РУП), що друкувалися в Чернівцях (журнали “Гасло”, “Селянин” та ін.) та газ. “Буковина”. Член Української соціал-демократичної партії (УСДП), під час Першої світової війни – член Союзу Визволення України, проводив культурно-освітню роботу серед українців-полонених у таборах Німеччини. 1920–1923 рр. – редактор “Української накладні” Я. Оренштайна (Берлін). Мовний редактор Винниченкового роману “Сонячна машина” та журналу “Нова Україна”. Від 1923 р. – професор української мови в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі (УВПІ); 1926–1930 рр. директор УВПІ, від 1933 р. – ректор інституту. Секретар Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Від 1941 р. до смерті – редактор Українського видавництва у Львові. Автор багатьох наукових праць з мовознавства.

№ 44

¹ *Vorsteher* (нім.) – керівник.

² *Thiele* – Можливо, назва фірми, яка виготовила друкарську машинку.

³ *як з тобою в Charite'* (фр.) – див. лист № 29, прим. 1.

⁴ *театра, де йтиме "Lüge"* – Ідеться про постановку п'єси В. Винниченка "Брехня".

⁵ *Де Стоцький?* – Ідеться про Романа Смаль-Стоцького (див. лист № 4, прим. 6).

№ 45

¹ *"Сон[ячна] Маши[на]"* – "Сонячна машина" – тритомний роман-утопія В. Винниченка, написаний у 1921–1924 рр. в Німеччині, виданий у 1928–1929 рр. у Харкові кооперативним видавництвом РУХ.

² *Schluss dem Genuss* (нім.) – закриття задоволення.

№ 46

¹ *передам гроши Мерному* – Очевидно, ідеться про І. Мірного. Мірний Іван (1872–1937) – громадсько-політичний діяч, член Укр. Центр. Ради, заступник Генерального писаря секретаріату Центр. Ради. 1918–1919 – директор канцелярії Міністерства закордонних справ. На еміграції – у Берліні та Празі, де був директором канцелярії Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.

№ 48

¹ *Bettler'ie* – Bettler (нім.) – жебрак.

² *Schlachtensee* – Шлахтензее (нім.) – озеро в Берліні.

³ *Oberschlesier* (нім.) – з Верхньої Сілезії.

№ 50

¹ *виконав це Х-З Левицькй* – Левицький Володимир (1885–1980) – український громадський діяч, журналіст, за фахом правник. Співробітник Союзу Визволення України в таборах полонених у 1915–1918 рр., у 1919–1920 – директор пресової служби при посольстві УНР у Берліні. З 1927 р. – у США, співробітник "Оборони України" і редактор "Народної волі". 1942 р. перейшов на радянськфільські позиції, редагував радянськфільський "Громадський голос" у Нью-Йорку.

² *виривки з Єфремова (обох видань)* – Очевидно, ідеться про книжки: *Єфремов С. Історія українського письменства. Вид. 3-є з одмінами й додатками.* – К.: Вид. "Вік", 1917. – С. 427-432; *Єфремов С. Історія українського письменства.* – Вид. 4 у 2-х томах з одмінами і додатками. – Т. 2. – Київ: Ляйпціг: Українська накладня; Коломия: Галицька накладня, 1919. – С. 290-298, де дається аналіз дореволюційної творчості В. Винниченка.

³ *статтю Сімовича* – Ідеться про статтю: Simowytch W. Über das ukrainische Theater (Mitteilungen der Leipziger Schauspielhausgemeinde. – Leipzig. – 1921. – 3.VI. – № 13), в якій автор, з нагоди вистави "Брехні" в Лейпцігу 3 червня 1921 р., інформує читачів про історію української драми й наголошує, що Винниченко – найвидатніший український драматург. Його драми користуються великим успіхом не тільки в Україні, їх ставлять російські театри Петербурга і Москви. Нещодавно "Брехня" з успіхом пройшла на чеських сценах, а тепер бельгійські театри придбали французький переклад цієї п'єси. "Брехню" і "Чорну пантеру" на німецьку мову переклав Густав Шпехт.

⁴ *дала М[аркуш]ці* – Очевидно, ідеться про М. Віленського (див. лист № 2, прим. 9).

⁵ *були разом у Ернста* – Можливо, ідеться про зубного лікаря, якого згадує В. Винниченко в "Щоденнику" від 25 жовтня 1921 р. (*Винниченко В. Щоденник.* – Т. 2. 1921–1926. – С. 56).

⁶ *"Wie ein kleines Mädchen", "wie eine Knospe"* (нім.) – Ви маленька жіночка, ви бутон.

⁷ *А М[аркуш]жонок почав курити* – Мабуть, ідеться про М. Віленського (див. лист № 2, прим. 9).

⁸ *в Tergarten'i* – у зоопарку.

⁹ *ресьфесерейна звичка* – Очевидно, словотвір від аббревіатури РСФСР.

¹⁰ *Геус* – Можливо, лікар із Шаріте (див. лист № 29, прим. 1).

¹¹ *"Aber diese Kleine, Was komn sie doch arbeiten!"* (нім.) – "Але ця мала, що вона може напрацювати?"

¹² *для Є[вгенії] Ал[ександрівни]* – див. лист № 29, прим. 12.

¹³ *Кроху вже привезли од лікаря* – Мова про портативну друкарську машинку, яка була в ремонті.

Далі буде.

Упорядкування, примітки
та коментарі Надії Миронець
м. Київ

Отримано 17 січня 2015 р.